

УДК 658: 338.43.01

І.А. Варема
аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОЇ ФОРМИ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АГРОБІЗНЕСІ

Розглянуто інтеграційні зв'язки між сільськогосподарськими товаровиробниками та переробними підприємствами на основі формування асоціативної форми об'єднання. Проаналізовано та встановлено причини, які впливають на формування асоціативних відносин вертикально інтегрованого формування. Обґрунтована необхідність участі сільськогосподарських товаровиробників в асоціативних формах інтеграції.

Постановка проблеми

Одною з умов розвитку агропромислової інтеграції при переході до ринкових відносин повинна була стати передача контрольного пакету акцій переробних підприємств сільськогосподарським підприємствам-постачальникам сировини. Однак цей механізм з багатьох причин порушувався і в більшості з приватизованих підприємств сільськогосподарські товаровиробники не одержали згаданий контрольний пакет акцій. Наслідком порушення міжгалузевих і міжгосподарських зв'язків, ослаблення державної фінансової підтримки аграрного сектору став різкий спад обсягів виробництва і реалізації продукції, зростання чисельності збиткових господарств, що зумовило необхідність пошуку нових форм агропромислових об'єднань.

Налагодження організаційно-економічних зв'язків технологічно-суміжних галузей можливе шляхом формування вертикальної інтеграції. Водночас у процесі становлення і розвитку інтегрованих структур більшість підприємств характеризуються небажанням втрачати свою господарську самостійність після інтеграції. Варіантом вирішення цієї проблеми є розвиток асоціативної форми вертикальної інтеграції, при якій підприємства з виробництва сировини, її переробки та реалізації зберігають свою незалежність.

Аналіз попередніх досліджень

Питання розвитку і функціонування інтегрованих структур у ринковій економіці представлені в економічній літературі досить широко. Значний внесок в обґрунтування теоретичних і методологічних основ вертикальної інтеграції, принципів визначення ефективності діяльності вертикально інтегрованих господарських структур зробили Дж. Стаки, А. Стрікленд, Ж. Тироль, А. Томпсон, О. Уільямсон, О. Харт та ін. Проблеми розвитку аграрного бізнесу на основі вертикальної інтеграції відображені в працях В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, Н.В. Гладія, В.В. Зіновчука, О.В. Мазуренко, М.Й. Маліка,

© І.А. Варема

* Науковий керівник – д.е.н., професор В.В. Зіновчук

В.Я. Месе́ля-Веселя́ка, О. Шпичака, В.М. Яценко та ін. Специфіка формування і функціонування корпоративних структур в АПК відображена в роботах А. Бандилета, М. Данько, Ю.О. Лупенка, М.М. Радева, С.І. Яковенко. Водночас в умовах розбудови ринкових відносин виникає необхідність розробки нових прогресивних форм вертикальної інтеграції, що потребує подальших досліджень у визначеному напрямі.

Мета та методика досліджень

Метою статті є обґрунтування необхідності та механізму розвитку асоціативної форми вертикальної інтеграції, що стимулюватиме підвищення ефективності функціонування технологічно-суміжних галузей АПК в умовах ринкової економіки.

Дослідження проведено з використанням системного підходу при вивченні закономірностей розвитку асоціативної форми аграрного бізнесу; методів аналізу і синтезу – при оцінці функціональної ролі власного капіталу в асоціативних формах ведення агробізнесу; монографічного – при дослідженні розвитку м'ясопереробної галузі на прикладі окремих підприємств Житомирської області.

Результати досліджень

У нинішніх умовах для успішної діяльності важливе значення має наявність стійких зв'язків між підприємствами, які постачають та споживають споріднену продукцію [6]. В економічній літературі такі зв'язки називаються вертикальною інтеграцією, суть якої полягає в об'єднанні зусиль сільськогосподарських товаровиробників з метою просування продукції у суміжні з сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й отримання від цього відповідного зиску [4].

Досягти високої зацікавленості у взаємовигідному співробітництві можна і за рахунок укладення двосторонніх угод [6]. Так, окремі вчені, зокрема С. Гроссман, Р. Коуз, Д. Норт, О.Уільямсон, вважають, що в основі поєднання економічних інтересів виробників сировини з переробними підприємствами знаходиться контрактна форма вертикальної інтеграції. Вона передбачає, що підприємство-інтегратор укладає довгострокові контракти з сільськогосподарськими товаровиробниками з метою забезпечення стабільності в постачанні сировини.

Проте світовий досвід свідчить, що сучасна система відносин в аграрній сфері економіки формується на основі інтегрованих структур різних форм, у т. ч. найбільш перспективного – корпоративного типу. Господарським кодексом України корпорація визначається як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що

об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації [8].

Корпорація найбільшою мірою пристосована до участі в інтеграційному процесі. Створення корпорації і випуск акцій полегшує процес входження підприємств в інтеграційне об'єднання [9]. Як господарююча одиниця, вона частіше організована у формі вертикальної інтеграції, включаючи технологічно зв'язані підприємства з метою випуску готової продукції кінцевого, споживчого попиту. Динамічність, можливість акумуляції промислового, фінансового, інформаційного та інтелектуального капіталів робить корпоративну форму організації бізнесу зручною як для акціонерів, так і для самого підприємства.

На відміну від контрактної форми інтеграції, яка реалізується на основі договорів, в основу її корпоративної форми покладені відносини власності. Виходячи з визначення Ю. О. Лупенка, відносини власності є складною системою взаємин підприємств, галузей з приводу використання і привласнення засобів і результатів виробництва [6]. Розвиток корпоративної форми насамперед пов'язують з об'єднанням осіб, що добровільно утворюється для задоволення власних потреб за допомогою групових дій. Прикладом такого об'єднання є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. За визначенням В.В. Зіновчука, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є корпоративним утворенням, оскільки його члени, утворюючи організацію, не втрачають своєї незалежності і самостійності [4]. Корпоративна форма є також віддзеркаленням асоціативної форми, суть якої полягає у добровільному об'єднанні власників капіталу, грошових коштів, землі – засновників та асоційованих членів, що виникає в результаті вертикальної інтеграції для спільного ведення виробничої, комерційної та агросервісної діяльності з метою покращення фінансових результатів від спільної діяльності, а також зниження виробничих і комерційних витрат та загального ризику кожного з членів.

Сутність асоціативної форми полягає в тому, що вона об'єднує в єдиний технологічний процес суміжні галузі, при цьому формуючись між юридично самостійними економічними підприємствами без втрати незалежності. В основі співпраці взаємопов'язаних підприємств має бути усвідомлення спільних цілей і задоволення платоспроможного попиту споживачів кінцевої продукції всього технологічного ланцюга. Поставлених цілей можна досягти лише при добровільній участі кожного підприємства в спільному виробництві і збуті продукції, при відмові підприємств від завищених цін на ресурси, що реалізуються всередині технологічного ланцюга, і від спроб вирішити свої фінансові проблеми за рахунок інших учасників об'єднання. Враховуючи вищезазначене, доцільно розвивати асоціативну форму вертикальної інтеграції, що базується на принципі функціонування партнерських зв'язків суб'єктів, об'єднаних спільністю виробничо-господарської і фінансово-економічної діяльності.

Інтеграція власності при асоціативній формі інтеграції означає розширення корпоративних прав на дві або більше суміжні стадії виробництва і збуту сільськогосподарській продукції. При ній підприємство-інтегратор отримує у власність частину активів інтегрованих об'єктів, а також може володіти й іншими підприємствами продовольчого ланцюжка. Взаємодіючи разом, вони утворюють цілісну систему – вертикально інтегровану структуру. Спосіб інтеграції асоціативної форми, тобто об'єднання самостійних юридичних осіб, може підтримуватися дольовою участю з підприємствами-суміжниками; перехресним володінням власності (участю в капіталі) або ж наявністю загального власника (засновника, крупного акціонера).

При розробці організаційно-економічного механізму асоціативної форми інтеграції необхідно дотримуватися таких принципів: добровільність вибору партнера й економічна доцільність, що дозволяє оптимізувати склад інтегрованих формувань; об'єднання за ініціативою самих господарюючих суб'єктів; організаційна цілісність у цілях і завданнях розвитку; виділення пріоритетних напрямів удосконалення інтегрованого формування.

Розглянута асоціативна форма інтеграції не завжди може функціонувати у чистому вигляді. Всі форми інтеграції тісно зв'язані між собою, в реальній практиці вони переплітаються і взаємодіють як способи розвитку аграрного бізнесу. Галузеві аспекти аграрного бізнесу зумовлюють доцільність формування такої форми вертикальної інтеграції, яка б забезпечувала задоволення інтересів усіх її учасників.

Питання розвитку асоціативної (корпоративної) форми вертикальної інтеграції у вигляді акціонерних товариств нерозривно пов'язане з проблемою структурування капіталу. Структурування власного капіталу переробних підприємств дає можливість оперувати більшим капіталом, ніж вклали в підприємство засновники та учасники. Наявність достатніх фінансових ресурсів, необхідних для придбання сировини, основних засобів і відшкодування витрат на здійснення операцій, створює сприятливі умови для ведення бізнесу. Розвиток вертикальної інтеграції з метою залучення капіталу асоційованих членів є доцільним з двох причин. По-перше, надлишок капіталу товариства дозволяє акумулювати фінансові ресурси для придбання корпоративних прав інших підприємств, у тому числі з метою посилення об'єднання з підприємствами, пов'язаними з виробництвом сировини, її переробкою і реалізацією кінцевої продукції. По-друге, проблему недостатності фінансових ресурсів підприємство може вирішити шляхом продажу акцій або перехресним володінням акціями між підприємствами, які в результаті стають учасниками вертикально інтегрованої структури. Проаналізуємо власний капітал підприємств м'ясопереробної галузі Житомирської області й оцінимо можливість асоціативної участі цих підприємств у вертикальній інтеграції (табл. 1).

Таблиця 1. Обсяги та динаміка власного капіталу підприємств м'ясопереробної галузі Житомирської області, тис. грн

Підприємство	Рік			2007 р. у % до 2003 р.
	2005	2006	2007	
<i>1. Відкрите акціонерне товариство "Житомирський м'ясокомбінат"</i>				
Власний капітал, тис. грн	2237,6	1187,9	1180,8	52,77
- статутний капітал	5949,8	5949,8	5949,8	x
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-3712,2	-4761,9	-4769	128,47
<i>2. Відкрите акціонерне товариство "Коростенський м'ясокомбінат"</i>				
Власний капітал, тис. грн	4622	3157,5	4857,7	105,10
- статутний капітал	4622	4622	4622	x
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-	-1465	235,2	x
<i>3. Відкрите акціонерне товариство "Новоград-Волинський м'ясокомбінат"</i>				
Власний капітал, тис. грн	1130,3	-7008	-1539	236,15
- статутний капітал	14702	14702	14702	x
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-13571	-21709	-16241	119,67
<i>4. Відкрите акціонерне товариство "Бердичівський м'ясокомбінат"</i>				
Власний капітал, тис. грн	2027,2	2618,6	4739	233,77
- статутний капітал	3880,7	3880,7	3880,7	x
- додатковий капітал	-	3,1	1918,8	x
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-1853,5	-1265	-1061	57,22

Джерело: розраховано за даними підприємств.

Аналіз даних табл. 1 показує, що необхідність організації бізнесу в асоціативних формах виникає через відсутність в аграрних підприємств достатніх фінансових ресурсів, складність ведення діяльності без партнерів, а також необхідність мінімізації підприємницьких та інших ризиків. Через відсутність коштів несвоєчасно постачається сировина, виникає заборгованість, що негативно впливає на діяльність підприємств. Створення вертикально інтегрованої структури на асоційованих умовах участі в капіталі спонукає підприємця до діяльності щодо врахування інтересів усіх членів. Узгодження інтересів переробних підприємств із сільськогосподарськими товаровиробниками на засадах дольової участі забезпечує стабільне і постійне надходження продукції від постачальників сировини, уникнення простоїв, зменшення виробничих витрат. Сільськогосподарські товаровиробники, в свою чергу, мають гарантований канал збуту продукції.

Участь сільськогосподарських товаровиробників в асоціативних формах інтеграції при взаємному погашенні заборгованості або наданні одній зі сторін власних корпоративних прав, тобто акцій товариства, забезпечить стійкі темпи відтворення корпоративного капіталу, зниження трансакційних витрат, а отже, і економічне зростання, при якому кожен з учасників даного процесу отримає прибутки на одиницю вкладених засобів в обсязі, більшому, ніж при всіх інших варіантах власного розвитку (синергетичний ефект). Завдяки вертикальній інтеграції, кожна подальша стадія руху продукції, що набуває форми товару, здатна забезпечити товаровиробникам більшу віддачу від вкладеного капіталу [4].

Як зазначає Ю.О. Лупенко, акціонерна власність є корпоративною формою приватної власності, яка формується за рахунок опосередкованого акціями об'єднання індивідуальних капіталів і функціонує на умовах спільного володіння, поєднання спільного й індивідуального привласнення та розпорядження акціями [6]. Діяльність переробних підприємств безпосередньо залежить від сировинної бази товаровиробників, тому надання своїх корпоративних прав або обмін відносинами власності забезпечить асоційовану участь і довгостроковий характер інтеграційних відносин. Участь у товариствах різних типів категорій акціонерів є досить позитивним моментом, бо практично унеможливує прийняття рішень, вигідних лише певній групі акціонерів [6]. Щоб визначити, чи є сільськогосподарські товаровиробники асоційованими членами вищезгаданих м'ясопереробних підприємств, розглянемо структуру розподілу акцій цих підприємств (табл. 2).

*Таблиця 2. Розподіл акцій м'ясопереробних підприємств
Житомирської області, %*

Підприємство	Юридичні особи		Фізичні особи	
	кількість	%	кількість	%
	ь	акцій	ь	акцій
ВАТ "Житомирський м'ясокомбінат"	12	21,45	1	78,55
ВАТ "Коростенський м'ясокомбінат"	3	82,88	4118	17,12
ВАТ "Новоград-Волинський м'ясокомбінат"	28	77,17	2269	22,83
ВАТ "Бердичівський м'ясокомбінат"	1	0,08	1209	99,92

Джерело: дані підприємств.

У період реформування аграрного сектору законодавством передбачалася пряма передача контрольного пакету акцій (не менше 51%) сільськогосподарським підприємствам-постачальникам сировини. Однак, як видно з даних табл. 2, сільськогосподарські товаровиробники не тільки не одержали згаданий контрольний пакет акцій, але й у жодному з цих

підприємств вони не мають навіть асоційованого членства. Це не тільки негативно позначилося на діяльності сільськогосподарських товаровиробників, але й створило проблему для м'ясопереробних підприємств, зокрема щодо забезпечення сировиною.

Враховуючи актуальність відновлення в м'ясопереробній галузі стабільності зв'язків між постачальниками та споживачами сільськогосподарської сировини, пропонується механізм інтеграції функціонально-галузевих підприємств у ВАТ "Бердичівський м'ясокомбінат" (рис. 1).

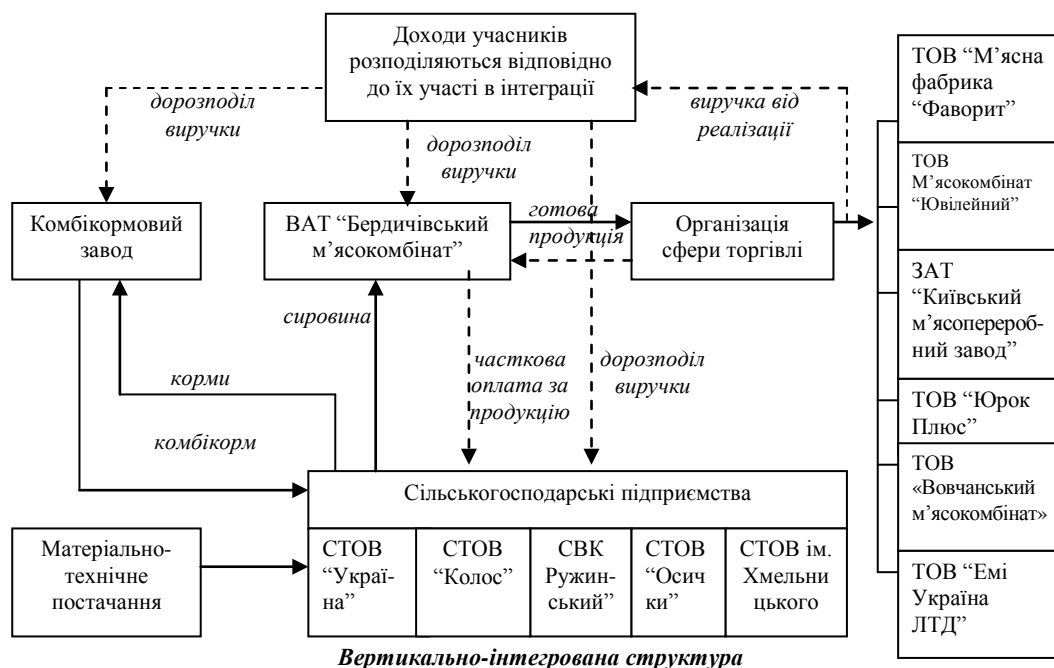

Рис. 1. Механізм інтеграції функціонально-галузевих підприємств у ВАТ "Бердичівський м'ясокомбінат"

Джерело: власні дослідження.

Як видно з рис. 1, у вертикально-інтегровану структуру може входити різна кількість виробників сировини, що є стабілізуючим фактором діяльності ВАТ "Бердичівський м'ясокомбінат". До інтегрованого об'єднання слід залучати якомога ширше коло сільськогосподарських товаровиробників, причому незалежно від їх юридичного статусу. Залученням сільськогосподарських товаровиробників до асоціативної форми вертикальної інтеграції може частково вирішуватися і проблема розрахунків товариства за поставлену

сировину через погашення кредиторської заборгованості шляхом надання корпоративних прав. Вертикально інтегрована структура може включати як основні технологічні підрозділи, так і інші, пов'язані структури, зокрема матеріально-технічного забезпечення та комбікормовий завод [6]. Обов'язковим членом вертикальної інтеграції є торговельна організація, яка виконує функцію збуту продукції. Тобто участь у процесі інтеграції мають брати всі зацікавлені сторони, які виробляють сільськогосподарську сировину, переробляють і реалізують кінцевому споживачу.

Аграрний бізнес, організований шляхом формування асоціативної форми вертикальної інтеграції, забезпечують зниження рівня невизначеності в постачанні і збуті; гнучкість, динамізм пристосування до зміни технології; впровадження досягнень науково-технічного прогресу; зниження витрат учасників інтеграції; додаткові джерела фінансування; соціальну стабільність і продовольчу безпеку; відкритість доступу та легкість входження до аграрного ринку.

Висновки та пропозиції

1. Асоціативна форма інтеграції є добровільним об'єднанням власників капіталу, що виникає в результаті вертикальної інтеграції для спільного ведення виробничої, комерційної та агросервісної діяльності з метою покращення фінансових результатів від спільної діяльності, а також зниження виробничих і комерційних витрат та загального ризику кожного із членів.

2. Розвиток асоціативної форми вертикальної інтеграції у вигляді акціонерних товариств нерозривно пов'язаний з необхідністю структурування капіталу. Завдяки участі у вертикальній інтеграції кожна подальша стадія руху продукції, що набуває форми товару, здатна забезпечити товаровиробникам більшу віддачу від вкладеного ними капіталу.

3. Участь сільськогосподарських товаровиробників в асоціативних формах інтеграції забезпечить досягнення стійких темпів відтворення корпоративного капіталу, зниження трансакційних витрат та, відповідно, економічне зростання, при якому кожен з учасників даного процесу отримає прибутки на одиницю вкладених засобів в обсязі, більшому, ніж при всіх інших варіантах власного розвитку.

Література

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ Вид-во „Аспект-Поліграф”, 2007. – 216 с.
2. Валентинов В.Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В.Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2003. – 332 с.
3. Гладій М.В. Особливості поглиблення агропромислової інтеграції / М.В. Гладій // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 55–58.

4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
 5. Корнева Н.О. Роль інтеграційних процесів у формуванні організаційної структури тваринницько-продуктового комплексу / Н.О. Корнева // Вісн. СНАУ. – 2006. – № 3. – С. 74–77.
 6. Лупенко Ю.О. Акціонерні товариства в АПК / Ю.О. Лупенко. – К.: ІАЕ, 1997. – 185 с.
 7. Панасова М. Эффективность развития интегрированных агромасштабных структур в АПК / М. Панасова // Междунар. с.-х. журн. – 2007. – № 5. – С. 18–19.
 8. Господарський кодекс України: [станом на 10 листопада 2007 р.]. – К.: Велес, 2007. – 168 с.
 9. Рыночная трансформация аграрного сектора региона / Под ред. В.В. Зиновчука. – Житомир: Держ. агрокол. ун-т, 2002. – 78 с.
 10. Участь підприємств АПК у формуванні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / За ред. В. Зіновчука, В. Гончаренка [та ін.]. – К., 2001. – 48 с.
 11. Cobia D.W. Cooperatives in agriculture / D.W. Cobia. – New Jersey, 1989. – 447 p.
-
-